

FORMATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN ANTHROPOLOGY AND ELITOLOGY IN PHILOSOPHY

Lolakhan A. Kurbanova

*Head of external department, doctor of philosophy, associate professor
Andijan State University
Andijan, Uzbekistan*

ABOUT ARTICLE

Key words: Man, anthropology, individual, personality, Elitology, "elitism", "egolitarism".

Received: 11.02.23

Accepted: 13.02.23

Published: 15.02.23

Abstract: The article explores the theoretical and practical significance of philosophical anthropology, the relationship and difference between anthropological elitology and philosophical anthropology.

ФАЛСАФАДА ИНСОН АНТРОПОЛОГИЯСИ ВА ЭЛИТОЛОГИЯСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

Лолахон А. Курбанова

*Сиртқи бўлим бошлиғи, фалсафа фанлари доктори, доцент
Андижон давлат университети
Андижон, Ўзбекистон*

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Инсон, антропология, индивид, шахс, Элитология, «элитаризм», «эголитаризм».

Аннотация: Мақолада фалсафий антропологиянинг назарий ва амалий аҳамияти, антропологик элитология ва фалсафий антропологиянинг ўзаро алоқаси ва фарқи тадқиқ этилган.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ АНТРОПОЛОГИИ ЧЕЛОВЕКА И ЭЛИТОЛОГИИ В ФИЛОСОФИИ

Лолахон А. Курбанова

*Заведующая внешним отделом, доктор философских наук, доцент
Андижанский государственный университет
Андижан, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Человек, антропологии, индивид, личность, элитология, «элитаризм», «эголитаризм».

Аннотация: В статье теоретическая интерпретация и практическое значение философской антропологии, соотношение и отличие антропологической элитологии и философской антропологии.

КИРИШ

Инсон ҳақидаги фалсафий фаннинг предмети «инсоннинг ривожланиш диалектикаси» деб таъкидланган ва академик С.Шермухамедов, профессорлар, С. Чориев, М. С. Коган, И. Фроловнингларнинг инсон ҳақидаги яхлит фанни яратиш мумкин, деган қарашлари қўллаб қувватланган. Уларнинг фикрича, инсоннинг дунёқараши ижтимоий муҳит таъсирида шаклланади ва у шу дунёқараш негизида ўз қобилиятини намоён этиб, бор бўлиш имкониятларидан фойдаланади. Хусусан, С.Шермухамедов инсон дунёқараши унинг хатти ҳаракатларида ўз ифодасини топади, эҳтиросларга берилиш ҳаётда йўл қўйиш мумкин бўлган хатолар сонини кўпайтириш, ортиқча эҳтиёткорлик эса, хатти ҳаракатларнинг чекланиши ва пировардида ҳеч нарсага эришмасликка олиб келади [1.Б. 16], деб таъкидлайди. Олимнинг фикрларини умумлаштириб муаллиф ақл ва ҳиссиёт уйғунлигининг таъминланиши инсоният ҳаётининг барқарорлигини таъминлайди.

АСОСИЙ ҚИСМ

Инсоннинг шахс сифатидаги моҳиятини ва унинг инсоният вакили сифатида мавжудлигини фарқлаш муҳим аҳамиятга эга. Шу нуқтаи назардан у И. Фроловнинг, инсон – жамиятнинг субъекти, Ердаги маънавий маданиятнинг ривожлантириш омили бўлган биологик - ижтимоий мавжудот [2.Б. 33] деган фикрини танқид қилади ва инсонни фақат ижтимоий жараён субъекти деб ҳисоблаш нотўғри, чунки у инсоннинг дунёдаги ҳақиқий ҳолатини бузиб кўрсатади деб таъкидлайди. Индивид фақат ўз ҳаётининг бевосита субъекти, миллат ўз миллий тарихи субъекти, кишилиқ ҳамжамияти - бутунжаҳон тарихий жараёнининг субъекти бўлиши мумкин. Шундай қилиб, инсонни фақат биологик - ижтимоий бирлик сифатида тушуниш бир ёқлама қараш бўлиб, бу ёндашув унинг антропологик табиати ҳақидаги тасаввурларни, хусусан, унинг оқилона Космос маҳсули, космик мавжудот сифатидаги моҳиятини чеклайди. Зеро, инсон Коинотдан алоҳида мавжуд бўлмагани каби, Коинот ҳам инсондан алоҳида мавжуд бўлмайди. Инсоннинг корпускуляр-тўлқинли, кимёвий табиатида намоён бўлган ягоналик Ф.Капранинг «Биз микродунёга теран назар ташлар эканмиз, ҳозирги замон физиги шарқ мистиги каби дунёга бир-бири билан ўзаро таъсирга киришувчи ва тинимсиз ҳаракат қилувчи ажралмас элементлардан таркиб топган тизим сифатида қараши лозимлигига ишонч ҳосил қиламиз. Бунда кузатувчининг ўзи ҳам мазкур тизимнинг ажралмас қисми ҳисобланади». Бу ҳолда, дунё қаршимизда инсон интеграл

таркибий элементи ҳисобланувчи тизим сифатида гавдаланади. Табиат тўлқинлари ва квантларидан биз яъни кузатувчи, унинг онги сари ҳаракатлансак, физика психологиянинг тармоғига айланади [3.Б. 56] деган фикрда ҳам асосланади. Ушбу фикрларнинг замирида А.Эддингтон, С.Сирагнинг табиат пойдевори ақлдир, деган ғояси ётади. Бу ғояни Б.О.Тўраев ва Б.Р.Каримовнинг оқилона қадрият мўлжаллари ҳақидаги фикри тасдиқлайди. Зеро, уларнинг фикрича «Кишининг қадрият мўлжаллари оқилона йўналтирилгандагина, у жамият манфаатларига мос, жамиятнинг эҳтиёжларини қондира оладиган кучга эга бўлади, акс ҳолда жамият тараққиётига тўсиқ бўлиши мумкин. Шу нуқтаи назардан қаралганда, оқилона қадрият мўлжалларини шакллантириш - жамият тараққиёти учун муҳим роль ўйнайди» [4.Б. 104]. Дарҳақиқат, фақат инсон табиатигагина оқилоналик хос бўлиб, у қадриятли мўлжал олади. Диссертант фикрича, ички механик, иссиқлик ва электр энергияси, физик - кимёвий, ва бошқа кўп сонли табиий қонуниятлар ҳам инсоннинг антропологик моҳиятини ташкил этади.

Фалсафий антропология инсоннинг ижтимоий - фалсафий концепциясидан фарқ қилади деб таъкидлайди ва Макс Шелер ижодига мурожаат этиб, унинг Европа маданиятида инсон ҳақидаги тасаввурларнинг уч типи ҳақидаги ғояларини таҳлил қилади. Ғояларнинг биринчи йўналиши диний анъана билан боғлиқ бўлса, иккинчи йўналиш – антик даврда вужудга келган фалсафий тасаввур, учинчиси эса инсон ҳақидаги ҳозирги замон табиатшунослигидир [5.Б. 67]. Диссертант, мазкур умумий таснифни қабул қилган ҳолда, тасаввурларнинг Шарк тафаккури, масалан, буддизм билан боғлиқ бўлган йўналишини аниқлайди ва М.Шелернинг бу талқинлар инсон ҳақидаги яхлит концепцияни яратиш имконини бермайди, деган фикрига қўшилади. Чунончи, инсон ҳақидаги ягона ғоя ҳанузгача мавжуд эмас. Инсон ҳақидаги яхлит илмий таълимотнинг йўқлиги инсон борлигининг беқарорлиги ва табиий ўзгарувчанлигини белгилайди. М.Шелернинг «Тарихда инсон ҳали ҳеч қачон ўзи учун ҳозиргидек улкан муаммога айланмаган эди» [6.Б. 78], деган фикри муҳим. Демак, М.Шелер инсон онгининг асосини маънавият, юнонлар эса бундай тамойилни «логос», «ақл» деб номлаган. М.Шелернинг «Маънавиятнинг биринчи белгиси инсоннинг ҳаётдан ва у билан боғлиқ барча нарсалардан «экзистенциал мустақиллиги» ҳисобланади, маънавий мавжудот эркиндир, у ҳирсу - ҳавасларга ва ўзини қуршаган дунёга бўйсунмайди. Инсон маънавиятининг иккинчи белгиси унинг ўзликни англаш қобилиятидир» [7.Б. 79] - деган фикри ижобий баҳоланган. Зеро, шахс ўзига хос яққалик. Унинг онгида – бирон - бир субъект бевосита идрок этишга қодир бўлмаган воқелик акс этади. Табиийки, инсон бошқа одамнинг ҳиссиётига эга бўлмайди, ўзга шахснинг тафаккури билан фикрлашга қодир эмас. У муайян ментал жараёнларда ўз туйғулари ва фикрлари билан иштирок этади, одамлар билан бирга маънавий муносабатларни амалга оширади ва бу билан бошқалардан фарқ қилади. Аммо, диссертант М.Шелернинг «Мутлақ эркинлик» ғоясини инкор этади. Ҳар қандай инсон жамиятда яшар

экан, унинг қонунларига риоя қилиши, атрофдагилар билан ҳисоблашиши лозим, акс ҳолда мутлақ эркинлик уни боши берк кўчага олиб кириши ва ҳайвондан фарқи қолмаслиги мумкин.

С.Шермухамедов, И.Фролов ва М.Шелернинг инсонга оид таърифларини таҳлил қилиб, хулоса сифатида, фалсафий антропология инсоннинг ижтимоий муносабатлар жараёнида шакланган маънавий борлиғидир, бунда унинг «мен»и ва интеллектуал салоҳияти намоён бўлади ва айти пайтда, инсонда табиатнинг моҳияти ҳам акс этади деб таъкидлайди. Зеро, инсон Космоснинг энг тўлиқ тавсифидир. Инсонни микрокосм сифатида тушуниш борлиқнинг серқирра моҳиятини англаб етиш учун имконият яратади.

Антропологик элитология ва фалсафий антропологиянинг ўзаро алоқадорлиги ва фарқи тадқиқ этилган. Унга кўра, элитология, яхлит илмий йўналиш сифатида инсоннинг танланганлиги ва ижтимоийлашуви натижаси. Шу боис, уни соф сиёсий фан сифатида тушуниш бир ёклама қарашдир. Антропологик элитология эса инсон борлиғининг ижтимоийлашуви натижасида элитарлик даражасига эришишни ўзида ифодалайди. Яъни, онтология, антропология ва элитология бир-бирини тақозо этувчи учлик. Элитологиянинг элиталар назариясидан фарқи умумий элитарликни намоён қилиши билан белгиланади. Демак, элитологиянинг предметини аввало «ижтимоий борлиқ» кейин эса – элита ташкил қилади. Антропологик элитология элитарлик тушунчасининг мазмун ва моҳиятини кенг ёритиб берса, сиёсий элитология бу моҳиятни яширишга ҳаракат қилади. Шу туфайли ҳам муаллиф фикрича, сиёсий элитологиянинг предметини элита, антропологик элитологиянинг предметини эса – элитарлик ташкил этади.

Антропологик элитология, инсоннинг ижтимоий танланганлик табиатини ўрганиши, инсоннинг ижтимоийлашуви асосида элитар дунёқараш ётиши, ижтимоий муҳит элитарлашувни белгиловчи мезон эканлигини аниқ далиллар билан асослайди. Шахс - антропологик элитологиянинг бош омилдир. П. Карабуценконинг сиёсий элитологиянинг предметини ижтимоий - сиёсий жараёнлар ташкил этади [8.Б. 95], деган фикрини инкор этади ва ҳар қандай элитарлик инсоннинг ички маънавий руҳий ҳолати ва тарбия олган оиланинг анъаналари билан боғлиқлигини исботлайди. Зеро, антропологик элитология инсоннинг ўз кадр-қиммати ҳақидаги тасаввурини, баркамоллик даражасини, айти пайтда инсоннинг тушқунлик ҳолатини ҳам ўрганади. Тушқунликнинг сабабларини эса, инсон меҳнатининг қадрсизланишидир,- деб ҳисоблайди.

Фалсафий антропологиянинг муҳим муаммоларидан бири «Тақдир тасодифми ёки зарурият масаласи» таҳлил этилган. Кўҳна оламда инсон умри давомида «тақдир»ирига битилган бахт ва иқболни, омад ва шухратни, алам ва изтиробни, жаҳолату - нафратни ва албатта муҳаббатни ҳис қилади. Демак, антропологик элитология ва фалсафий антропологиянинг ўзига хос хусусияти инсоннинг борлиққа муносабати, зарурий майллар ва

тасодифий воқеаларга ўз вақтида муносабат билдиришда намоён бўлади. Бу дунёвий фикр энергияси, шахснинг онгли ва онгсиз фаолияти уйғунлиги билан бошқарилади.

Фалсафий антропологиянинг ижтимоий, маданий, тарихий, структуравий ва диний антропология каби йўналишларини таҳлил этиб, антропологик элитологиянинг предметини руҳий, маънавий ва интеллектуал барқарорликка асосланган антропологик мослашиш ташкил этади деган хулосага келади. Дарҳақиқат, инсоннинг ижтимоийлашуви унинг элитарлашувига асос бўлиши мумкин. Демак, антропологик элитология интеллектуал-маънавий тушунчадир.

«Элитология» етакчи(лидер)ларни етказиб берадиган ижтимоий қатламни ўрганувчи, жамиятда ижтимоий – сиёсий бошқарув жараёнини ёритувчи, мазкур бошқарувни бевосита амалга оширадиган ижтимоий қатламни тавсифловчи мустақил социологик фан [9.Б. 9] деган фикрни рад этади. Чунки, олимлар ижтимоий элитани жамиятнинг олий босқичида турадиган, эҳтиёжлар ва хулқ-атвор андозаларини яратишга қодир бўлган кишилар гуруҳи сифатида тавсифлайдилар. Бу ерда элитология – «билим элитологияси» сифатида намоён бўлади, шу туфайли муайян элитар билим эгаси ҳам элита субъектидир. Элитологиянинг бош мақсади, элитанинг интеллектуал билими, юксак маданиятини тавсифлаш, шунингдек элитар онг билан узвий боғлиқ - шахс муаммосини ўрганишдан иборат. Ижтимоий элита сифатида элитологиянинг ижтимоий - сиёсий муаммолари элитар ва оммавий маданиятнинг ўзаро алоқасини ифодалайди. Шунингдек, демократик мафкуралар танқидига жавоб бериш элиталарнинг вазифаси ҳисобланади. Лидерлик ва даҳолик, шунингдек авлиёлик муаммосини «юксак маънавиятли» ёки «элиталар элитаси», яъни элитанинг ўзига ўрнатилган бўлишга қодир элита билан боғлаш мумкин.

Элитологияни «элитаризм» ва «эголитаризм» шаклларида намоён бўлишини асослайди, элитологиянинг таркибий қисмлари ва турларини таснифлайди, амалий элитологиянинг назарий элитологиядан фарқини очиқ беради. Дарҳақиқат, элитаризм – шахс хулқ - атворининг ижобий жиҳатлари, эголитаризм унга нисбатан танқидий фикрлар мажмуи бўлсада, ушбу таълимотлар ижтимоий жараёнлар иштирокчилари - одамларнинг дунёқарашини ифодалайди. Шунингдек, агар амалий элитология ҳозирги давр нуқтаи - назаридан ижтимоий воқеликни ўрганса, назарий элитология ўтмиш маданиятида элитага муносабатни таҳлил қилади. Амалий элитологиядаги «сохта элита» элитологиянинг ўзига хос заиф бўғинидир. «Сохта элита» бу, элита гуруҳига тасодифан тушиб қолган субъектлар бўлиб, улар ўзининг асл моҳиятини тарк эта олмай, на билими, на хулқ -атвори билан элита даражасига кўтарила олмаганлар ва пировард натижада ўзининг асл моҳиятига қайтадиганлардир.

Вильфредо Парето ва Гаэтано Моска ижоди қиёсий таҳлил қилинган. Хусусан, В.Парето элитанинг бир типни ўрнини бошқа тип эгаллаши жараёнида биринчи ўринга маънавий - психологик омилни қўйса, Г.Моска омманинг элитага қўшилиши жараёнида сиёсий омилни

мутлақлаштиради. Шу туфайли ҳам В.Парето ғоялари негизида элиталарнинг кадриятларга оид талқини, Моска ғоялари негизида эса – сиёсий элита мактаби концепциялари шаклланади [10.Б. 186-196]. В.Паретонинг жамият ривожланишида аҳоли икки қатлам: мутлақ олий ва қуйи табақаларга бўлинади деган ғоясини танқид этади ва улар бир бири билан тақозоланганлигини, жамиятнинг «элитар» қисми қуйи табақаларнинг вакиллари билан муттасил равишда тўлиб боришини таъкидлайди. Чунки, ҳозирги кунда одамларнинг яшаши ва ижод қилиши учун тенг имкониятлар ва тенг ҳуқуқлар белгиланган улардан фойдаланиш даражаси ҳар бир шахснинг интеллектуал салоҳияти ва қизиқишлари доираси билан боғлиқ. Инсон шу имкониятлардан фойдаланиши ва ўзини элита даражасига кўтариши, баъзи ҳолларда эса элитанинг ўзи ахлоқан тубанлашиши мумкин.

Антропологик элитологиянинг тарихий асослари: антропогенез ва антропология мутаносиблиги, элитология инсоннинг маънавий баркамоллиги ҳақидаги антропологик таълимот сифатида гносеология ва герменевтика соҳасида ривожланганлиги асосланган, яъни инсоннинг билиш ва тушуниш имконияти унинг элитарлашуви манбаидир. Умумий антропологиянинг бўлими сифатида антропогенез инсон жисмоний ва маънавий типининг тарихий - тадрижий шаклланиш жараёнини ўрганиш билан шуғулланади, ўз тури доирасида элитарлашишга ўтади.

Элитар индивидуализм нуқтаи назаридан инсон Худонинг тимсолидир. Бу тимсол инсоннинг маънавий табиатида, унинг ақли ва эркида ўз ифодасини топади, Худога ўхшашлик эса идеал бўлиб, инсон унга ўз маънавий кучлари – ақли ва эркин иродасини лозим даражада ривожлантирган ва баркамолликка эришган тақдирдагина яқинлашиши мумкин.

Антропологик элитология назариясининг айрим жиҳатлари Пифагорнинг баркамоллик назарияси ва Ибн Синонинг «Хай ибн Яқзон ўғли» рисоласининг мазмунида намоён бўлиши ўрганилган. Пифагорнинг «баркамоллик назарияси» бир - бири билан тақозоланган табиий - инсоний ва илоҳий дунёлар мавжудлиги ҳақидаги назария бўлса [11.Б. 119-140], Ибн Сино ижодида баркамолликнинг асоси билим эканлиги унга эришиш учун инсон барча билиш босқичларидан ўтиши лозимлиги асосланган [12. [www.dissercat.com.content.ibn sina](http://www.dissercat.com/content/ibn_sina)]. Демак, Пифагор ва Ибн Синонинг фикрига кўра, инсон жамиятда ўз ўрнини топиши учун муайян билимга эга бўлиши лозим. Бундай билимни ўзлаштириш учун эса тарбия ва махсус таълим жараёни зарур. Дарҳақиқат, бу фикрлар бугунги кунда ҳам ниҳоятда долзарб, тарбия ва таълимнинг уйғунлиги инсон камолотининг энг муҳим омили ва бу масала Ўзбекистонда давлат сиёсати даражасига кўтарилганлиги эътиборга молик.

Платон ва Пифагорнинг антропологик элитологияга оид қарашларидаги фарқларни асослаган. Платоннинг антропологик элитологияси – инсоннинг шаъни ва кадр-қиммати, жамиятдаги ижтимоий мақоми бўлса, Пифагор таълимотида тарбия ва таълимнинг

уйғунлигидир. Зеро, элитар таълим ва таълим элитологиясининг замирида танланганлик ғояси ётади. Танланганлик фалсафаси объектив воқеликни белгиловчи «сифат»да намоён бўлади. Танланганлик фалсафаси ижтимоий ва шахсий баркамоллик ғоялари билан чамбарчас боғлиқ. Муаллиф, ҳар қандай онгнинг элитарлашуви таълим жараёнида билим сифатининг фаоллашувидан бошланади деб таъкидлайди, ҳамда элитани саралашда Платоннинг элита сафига «бегона унсурлар» тасодифан тушиб қолишини истисно этувчи тарбия жараёни ҳақидаги ғоясига қўшилади. Зеро, Ўзбекистонда ёшлар тарбиясида уларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказиш бўйича бешта ташаббуснинг самарадорлиги, уларнинг халқаро даражада эришадиган ютуқларида намоён бўлмоқда. Шу туфайли ҳам элитологияга элитар таълим сифатида қараш, яъни унга элитар онг таҳлили нуқтаи назаридан ёндашиш, шундан кейингина ижтимоий-сиёсий жиҳатларини инобатга олиш ўринли бўлади.

Элитар таълим ва таълим элитологиясининг фалсафий - методологик жиҳатларини таҳлил қилар экан, муаллиф, олий таълим элитар таълимнинг юқори босқичи деб таъкидлайди ва ижтимоий тараққиёт жараёнида элитар таълимга эҳтиёжнинг ортиб бораётганлигини исботлайди. Хусусан, Ўзбекистонда 27 йил мобайнида яратилган таълим тизимининг мазмуни яхлит ўрганилиб, ундаги камчиликларни бартараф этишга йўналтирилган фаолият, элитар таълимни янги босқичга кўтаришга йўналтирилган саъй ҳаракатдир.

ХУЛОСА

1997 йилдан буён амал қилинган 9+3 тизимининг ютуқ ва камчиликлари сарҳисоб қилиниб, 2017 йилдан 11 йиллик умумий таълим тизимининг қайта жорий қилиниши, сиртқи таълим шакллари тикланиши ва жамиятда элитар онгни янги босқичга кўтаришга йўналтирилган имкониятдир. Мактабгача таълимни такомиллаштириш бўйича амалга оширилган фаолият унинг бевосита элитар таълимнинг бошланғич асоси эканлиги ғоясига таянади. Демак, элитар таълим юксак маънавиятли баркамол инсонни тарбиялаш омили. Зеро, инсонда маънавий ва жисмоний уйғунликни таъминлаш барча жаҳон динлари, буюк фалсафий ва илмий назарияларнинг етакчи ғоясига айланган. Ўз фазилатлари ва уларни рўёбга чиқариш имкониятларига кўра оддий одамдан устун бўлган одам баркамол инсон ҳисобланган.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Шермухамедов С. Инсон фалсафаси. -Тошкент. Фан, 2015. –Б. 16.
2. Фролов И. Возможности человека.-Москва. Прогресс, 1993.- С.33.
3. Zukav G / The dancing / Vu Li masters.N.Y. 2008. –P-56.
4. Тўраев Б. Каримов Б. Оқилона қадрият мўлжаллари.-Тошкент. Фан, 1994. - Б.104.
5. Шелер М. Положение человека в космосе.-Москва. Наука,1994. – С. 67.
6. Шелер М. Положение человека в космосе. –Москва. Наука, 1994. - С.78.
7. Шелер М. Положение человека в космосе. –Москва. Наука, 1994. - С.79.

8. Карабущенко П. Резаков Р. Теоретические основы элитологии образования. – Астрахань. Университет, 2008. - С. 95.
9. Ашин Г.К. Современные теории элит. – Москва. Прогресс, 2015. – С. 9.
10. Моска Г. Правящий класс // Социологические исследования. Знание, 2014. № 10. – С.186–196.
11. Трубецкой С.Н. Теория Пифагора // Курс истории древней философии. – Москва. Прогресс, 1997. – С. 119 – 140.;
12. Ибн Сино. Хай Ибн Якзон ўғли. [www.dissercat.com.content.ibn sina](http://www.dissercat.com/content/ibn_sina)